

Sasani Döneminde Bid'atçılığa Genel Bir Bakış^a

Touraj Daryae^b

Çeviren / Translated by
Muhammet YÜCEL^{1, c}

¹ Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü- Muş / Türkiye.

Başvuru tarihi: 23 Haziran 2016

Düzeltilme tarihi: 28 Kasım 2016

Kabul tarihi: 09 Aralık 2016

نگاهی به بدعتگرایی در دوره ساسانی

Sasaniler iktidarlarının ilk zamanlarından itibaren din ve devlet birliğini sağlamaya çalıştılar ve Zerdüştlüğün kaidelerinden yararlanarak iktidarlarını pekiştirdiler. Sasani Şehinşahlığı döneminden kalma birçok metinde din ve devletin birbirlerine bağlı ve uyum içinde olmaları gerekliliği göze çarpmaktadır. Bu, Orta Çağ'da Asya ve Avrupa'da kök salan eğilimin bir öncülü olarak görülebilir. Doğu Roma İmparatorluğu'nda (Bizans) da Sasani iktidarının başlangıcından bir asır sonra Hıristiyanlık mezheplerinden biri bu devletin resmi dini haline gelmiş ve bu imparatorluğun hüviyetinin asli unsuruna dönüşmüştü.¹

Sasani devletinin temellerini atan Ardeşir-i Babekan, din ve devlet arasındaki ilişkiyi tesis etmekte çok zorlanmamıştı. Çünkü ailesi İstahr şehrinde Anahita Ateşgedesi'nin koruyuculuğunu yapmaktaydı ve kendisinin de yükselmesi bizzat ateşgede ile olan bağına dayanmaktaydı. Sonuçta Partlara karşı galip geldikten sonra Zerdüştlüğün muhtelif ayinlerini tekrar canlandırmayı ve şahlık makamını o ayinlere dayandırmayı başarabildi.² Bu duruma muhalif olup karşı çıkanlar ya yola getirildiler ya da cezalandırıldılar.

^a Bu çalışma, Prof. Dr. Touraj Daryae'nin İran Name dergisinde farsça olarak yayınlanan "نگاهی به بدعتگرایی در دوره ساسانی" başlıklı çalışmasının Türkçe'ye çevirisidir. Çevirinin yapıldığı kaynak için bkz., Daryae, T. (1378/1999). Nigahi be Bid'atgerayi der Dove-i Sasani. *İranname*, Sal-e Hefdehom, Tabestan, 291-295.

^b A Persian Iranologist and historian, now the Howard C. Baskerville Professor in the History of Iran and the Persianate World at the University of California, Irvine.

^c Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi Kampüsü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 49250, Muş / Türkiye.
e-posta: m.yojal@gmail.com

Pehleviçe metinlerde sözü edilen bir dinin Kertir gibi movbedlerin [rahip] destekleriyle tesis edildiğine ve manevi bir şahsiyet unvanıyla “çihz ez yezdan” [tanrıların yansıması/soyundan] olan şahinşah tarafından korunduğuna dikkat edilmelidir. Buradaki sorun şuradan kaynaklanmaktadır: Bu din kimler için “gerçek” Zerdüştlük dini sayılıyordu? Acaba Zerdüştlük dini Part ve Sasanilerin zamanında veya Sasanilerin yıkılmasından sonraki dönemlerde ortak öğretilere sahip yegâne bir din olarak görülebilir mi? Cevap açık olarak olumsuzdur. Zira Zerdüştlük dini Sadece Sasani saray ve devletinin benimsediği ve yaymaya çalıştığı bir din olsaydı o zaman Sasanilerin yıkılmasından asırlarca sonrasına kadar ayakta kalmazdı. Oysaki Pehleviçe kitaplarda din-devlet bağıllığına işaret edilmiş, birinin yokluğunda diğzerinin de yok olacağı vurgulanmıştır.

Pehleviçe yazılmış Zerdüştlük metinlerine daha dikkatli bir şekilde bakıldığında Sasani şahinşahları döneminde bu dinin tamamen devletin tekelinde olmadığını görebiliriz. Gerçekte çeşitli dini fırkalar da iktidar desteğini elde etmek için düşünsel çatışma ve tartışmalara girişmişler ve onlardan bir kısmı bid’atla³ itham edilmişlerdir. Aslında Sasani devleti hiçbir zaman tüm halka, özel dini bir fırka dayatamadı. Tam da bu yüzden bu din, tebaa arasında irfanî, amiyane veya onun saltanatla bağılantılı muhtelif şekilleriyle ortaya çıkmıştır. ⁴ Bid’at, Sasanilerin kurulur kurulmaz düçar oldukları bir durumdu; çünkü onlar iktidarda Zerdüştlüğün hükümleri gereğince hizmet etmekle, devletçe bu dinin sadece bir fırkasıyla ilgili olmakla ve bağılı buldukları bu fırkanın propagandasını yapmaya çalışmakla zaten bid’atçı sayılıyorlardı. Dinkerd’in kitabında din ve devlet ilişkisi işlendiği gibi, daha sonraki metinlerde de bu görülmektedir. Mesudi “Müruc’uz-Zehep ve Meadin’ul-Cevher” adlı kitabında Ardeşir’in çocuklarına nasihatlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Oğlum, din ile şahlık birbirlerine sıkı sıkıya bağılıdır ve biri olmadan diğzeri olmaz. Din mülkün temelidir ve mülk ise dinin koruyucusudur.” ⁵

Firdevsi de aşağıdaki nükteyi Ardeşir’in oğluna tavsiyesi olarak aktarmaktadır:

Gösterir ise padişah dine hürmet
Kurulur din ile aralarında uhuvvet
Ne taht olmadan ayakta kalır din
Ne de sürer padişahlık olmadan din
İki ipek kumaştır birbiriyle örülmüş
Parıldayan akl ile işlenerek yapılmış
Ne padişaktan bi niyazdır hiç din
Ne de din olmadan şaha denir aferin. ⁶

Tansar’ın Mektubu’nda da (Tansar, Ardeşir’in saray rahibi) din ve devletin bir aradalığı sıkı bir şekilde vurgulanmaktadır. ⁷

Miladi üçüncü yüzyılın movbedi Kertir, Sasaniler döneminde Zerdüştlüğe bağılı bir fırka kurarak onu ülkenin resmi dini olarak ihdas etti. Muhtemelen Kertir bu sebeple bid’atçı olarak addedilmişti ki zaten kendisi de kurduğu bu düzeni muhafaza etmek için ordudan destek almıştı. Mesudi’ye göre de Ardeşir o dönemin şartları icabınca Zerdüştlüğe, sabık kralların döneminde olmayan yeni uygulamalar getirip bu dinde reform yaptığından dolayı suçlanmıştı. ⁸ Sadece “hak” bir dinin ayakta kalması için bid’atçıların

cezalandırılması da bundandı.⁹ Kertir kendi kitabesinde bid'atçıların cezalandırılması ve Zerdüştlük dininden özel bir fırkanın dayatılması zaruretine açıkça işaret ediyor:

“Bu büyük ülkede benim Mazdisna dinim ve iyi rahiplerim vardı ve Mazdisna diniyle ilgili yaptığım yorumlara ve tanrılara tapınma merasimlerinde [benim] düzenlediğim şekle riayet etmeyen Mogistan'daki bozguncu “aşmuğlar” (bid'atçılar)'ı kendilerini düzeltsinler diye cezalandırdım.”

Kertir kitabesinden bu pasaj, Zerdüştlük dininin durumu hakkında önemli veriler ihtiva etmektedir. Kertir, mogistana veya moglarn okullarına baskı kurmak ve bid'atçı sayılan bir gruba kendi ritüellerini dayatmak için çaba sarf etmiştir. Bu düzenlemeyle açıkça, ayinlere ve özel merasimlere uyma konusunda onunla hemfikir olmayan moglarn neticede “Ashmogh” veya bid'atçı olarak isimlendirilmiş oluyordular. Muhtemelen bu farklılık sadece dini ayin ve törenlerle ilgili değildi, çünkü Dinkerd'in dördüncü kitabına göre I. Ardeşir saltanatı döneminde bir araya toplanan Avesta metinlerinden sadece sınırlı sayıda metin gerçek veya resmi olarak biliniyordu.¹⁰ Ancak Kertir bile bid'atçılığı sonlandıramadı zira; bunu, yine Dinkerd'in dördüncü kitabına dayanarak miladi dördüncü asırda II. Şahpur'un, Azerbad Marspendan adında önemli bir diğer Zerdüşti rahibi şüphe ve bid'atçılığı ortadan kaldırması için görevlendirmesinden anlamaktayız. Ardavirafnameh de özellikle İskender'in İran'a girmesinden sonra Zerdüştlük dini ve onunla ilgili görüş ayrılıklarına nisbetle Sasani inançları hakkında önemli noktalara değinmiştir.¹¹ Dinkerd'in kitabına göre Hüsrev-i Anuşirvan döneminde de dinde her çeşit bid'at ve yeniliğe karşı koymak için önemli çabalar sarf edilmiştir.¹² Sasani moglarnıyla bid'atçiler arasındaki ihtilaf sadece dini ayinler ve bu ayinlerin uygulanma biçimiyle sınırlı değildi aynı zamanda Zerdüştlüğün bazı temel kaideleriyle de ilgili fikir ayrılıkları bulunmaktaydı.¹³

Büyük bir olasılıkla moglarn ve movbedler arasındaki görüş ayrılıklarının kaynağı Avesta'nın çok çeşitli metin ve tefsirlerindeki farklılıklarından ileri gelmekteydi. Gerçi Sasaniler döneminde bu kitabın hangi asırda yazıldığı tam olarak bilinmemektedir. Kimi araştırmacılar, dini yazıların veya Avesta metninin dördüncü yüzyılda, yani II. Şahpur saltanatı döneminde ve kimi araştırmacılar ise altıncı asırda yani Hüsrev-i Anuşirvan saltanatı zamanında ortaya çıktığına kanaat getirmektedirler. Ancak araştırmacıların büyük bir bölümü merhum Dr. Ahmed Tefezzuli'nin de hemfikir olduğu, Avesta'nın miladi dördüncü asırda kitap haline getirildiğine ve miladi altıncı asırda ise nihai olarak tedvin edildiğine kanaat getirmektedirler.¹⁴ Öyleyse metinlerden birçoğu muhtemelen Avesta'yı açıklama yani aslında onu muhafaza etme amacını taşıyordu. Ancak asıl sorun, o dönemlerde bizzat Zerdüşti din adamlarının Avesta dilini iyi bilip bilmedikleri veya Avesta'nın Pehleviceye yapılan çeviri ve tefsirinden (zend) yararlanıp yararlanmadıklarıdır. Acaba Pehlevicede bir Zend'den fazlasının mevcut olup olmadığı ve movbedlerden her birinin farklı tefsirleri olan öteki movbedlerin tefsirlerine ulaşım ulaşamadıkları tasavvur edilemez mi?

Pehlevice kitaplarda isimleri mükerreren geçen ve açıkça Zerdüştlüğün esaslarına dair çeşitli düşünceler ortaya koyan Ebereg, Niyogoşnasp gibi Avesta müfessirleri karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu müfessirler Sasani sarayına yakın isimler olduğundan dolayı onların arasındaki görüş farklılıkları mazur görülmüştü. Ancak dini itikadı Sasani devlet erkinin kabul edebileceği türden olmayan Sin ve Mazdek gibi isimler ağır eleştirilere

maruz kalmışlardı. Bu movbedlerin tefsirleri diğerlerinin tefsirleriyle farklı olduğundan dolayı onlar olumsuz manada zındık olarak ilan edilmişlerdi. Kendi öğretisini hak din olarak gören Mazdek'in, nihayetinde büyük bir toplumsal ve dini kargaşayla sonuçlanacak kadar Zerdüşti dinine dair diğer yorumlardan çok farklı bir görüşü vardı. Bu yüzden bid'atçılara Pehlevice yazılmış metinlerin bazılarında Avesta ve Zend'in öğretimi yasak kılındı.¹⁵

NOTLAR

¹ Din ve saltanat arasındaki bağlantıyla ilgili bkz: D.M. Madan, *The Complete Text of the Pahlavi Denkard*, Bombay, 1911, s. 1-11.

² Shirin Beyani, *Şamgah-e Eşkaniyan ve Bamdad-e Sasaniyan*, Tahran, İntişarat-e Daneshgah 2535, s. 44-45.

³ “Bid'at” olarak kullanılan bu kelime daha çok dine aykırı durumlar veya dine sonradan dahil olan itikadi veya ameli değişiklikler için kullanılır, sapkınlık, dinde yoldan çıkma veya reform, “bid'atgerayi” bid'atçılık [ç.n].

⁴ Bkz. P.J. de Menasce, “L'Église Mazdénne dans l'empire Sassanides,” *Cahiers d'histoire mondiale*, vol. 2, 1995, s. 560.

⁵ Mesudi, *Mürüju'z-Zeheb ve Meadin'ul-Cevher*, Cild-e evvel, Tercüme-i eb'ul- Kasım Payende, Tahran, 1344, s. 243.

⁶ Şahname-i Firdevsi, Moskova, 1967, Cilt 7, ss. 558-561.

⁷ Name-i Tansar be Goştasp, Be Tashih-e Mücteba Minovi, Tahran, İntişarat-e Harezmi, 1304, s. 53.

⁸ Mesudi, *el- Tenbih ve'l- Eşraf*, Tercüme-i eb'ul- Kasım Payende, Tahran, 1349, s. 93.

⁹ Bkz: Menasce, “L'Église Mazdénne...,” s. 560.

¹⁰ Bkz: M. Shaki, “The Denkard Account of History of Zoroastrian Scriptures,” *Archieve Orientalni*, Vol. 49, 1981, s. 119.

¹¹ Bkz: F. Vahman, *Ardā virārz Nāmag, The Iranian 'Divina Commedia*; Scandinavian Institute of Asian Studies Monograph Series, No. 53, Curzon Press, 1986, ss. 78-79 ve 191.

Aynı şekilde bkz: *Ardavirafname, Harfnivisi, Avanoyi*, Pehlevice metninin tercümesi ve Philip Gignoux tarafından hazırlanmış bir sözlük, Tercüme ve tahkikat: Jaleh Amuzgar, Tahran, Şirket-e İntişarat-e Moin, Enjümen-e İrañşinasi Fransa, 1372, ss. 41- 52.

¹² Bkz: M. Shaki, “The Denkard,” ss. 120-121.

¹³ Bkz: Sh. Shaked, *Wisdom of the Sassanian Sages*, Boulder, Colorado, Westwier Press, 1979, ss. 24-25, 90-91.

¹⁴ Ahmad Tafazzoli, *Tarih ve Edebiyat-e İran Piş ez İslam*, Tahran, İntişarat-e Sohen, 1376, s. 71.

¹⁵ Bkz: Sh. Shaked, *Wisdom*, ss. 156-157.

KAYNAKÇA

- Bayani, Sh. (2004). *Şamgah-e Eşkaniyan ve Bamdad-e Sasaniyan*. Tehran: İntişarat-e Daneshgah.
- de Menasce, R.P. (1955). L'Eglise mazdéenne dans l'empire sassanide. *Cahiers d'Histoire Mondiale*. 2(3), 554.
- Firdevsi. (1939). *Shahnameh*. Moskova, 7.
- Gignoux, Ph. (1372/m.1993). *Arda Virafnameh (Ardaviraznameh)*: Metn-e Pehlevi, Harfnivisi, Tecüme-i Metn-e Pehlevi, Vajenameh, Tercüme ve Tahkikat: Jaleh Amuzhgar, Fransa: Şirket-e İntişarat-e Moin, Enjümen-e İraşınası.
- Madan, D.M. (1911). *The Complete Text of the Pahlavi Dinkard*. Bombay.
- Mesudi Eb'ul-Hasan Ali bin Hüseyin. (1344/1965). *Mürucu'z-zeheb ve Meadinü'l-Cevher*. C. I (terc. Eb'ul-Kasım Payende). Tahran.
- Mesudi, (1349/m.1970). *el- Tenbih ve'l- Eşraf* (terc. Eb'ul- Kasım Payende), Tahran.
- Nāme-ye Tansar. (1354/m. 1975). (ed. M. Minovi), 2nd ed., Tahran.
- Shaked, Sh. (1979). *Wisdom of the Sassanian Sages*, Boulder, Colorado, Westwier Press.
- Shaki, M. (1981). The Denkard Account of History of Zoroastrian Scriptures. *Archieve Orientalni*, Vol. 49. 114-125.
- Tefezzuli, A. (1376). *Tarih ve Edebiyat-e Iran Piş ez Islam*. Tahran: İntişarat-e Sohen.
- Vahman, F. (1986). *Ardā virārz Nāmag, the Iranian 'Divina Commedia'*. Scandinavian Institute of Asian Studies Monograph Series, No. 53, Curzon Press.

